

Inleiding en verantwoording

In 1912, nu bijna honderd jaar geleden, verscheen het boek *De grafzerken in de kathedrale Sint Janskerk van 's-Hertogenbosch*, een uitgave van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant. Als een van de eerste Nederlandse publicaties waarin alle belangrijke kerken van één bepaalde grote oude kerk werden beschreven, was het een opmerkelijke uitgave. De titelpagina vermeldt dr. C.F.Xav. Smits, bestuurslid van het genootschap, als auteur. De archieven van het genootschap maken echter duidelijk dat hij pas in een laat stadium bij de uitgave betrokken raakte, en dan nog slechts als degene 'die het werk voor den drukker gereed maakte'.¹ Van groter betekenis voor het tot stand komen van deze belangwekkende publicatie was jhr. mr. A.F.O. van Sasse van Ysselst, eveneens bestuurslid van het genootschap en daarnaast gedreven onderzoeker van de regionale geschiedenis. Hij was degene die – al in 1894, achttien jaar eerder – de uitgave had bepleit, bovendien stelde hij uit eigen middelen een substantiële bijdrage beschikbaar om deze te bekostigen. Ook inhoudelijk was Van Sasse van Ysselst de motor achter de uitgave. Gedurende een tiental jaren stond hij de tekenaar L. van Valkenburg terzijde bij het ontcijferen van de vaak moeilijk leesbare of niet altijd begrijpelijke opschriften op de zerken. Tot slot leverde hij een tekstbijdrage over de wapen- en rouwborden die voorheen in de kerk hingen, waarvoor hij zich baseerde op een niet uitgegeven achttiende-eeuwse beschrijving van de kerk door de historicus mr. J.H. van Heurn. Was het Smits' dominante persoonlijkheid die Van Sasse van Ysselst op de titelpagina naar het tweede plan drong? Of heeft juist het genootschapsbestuur gemeend dat de naam van Smits – die immers enkele jaren eerder in Leuven was gepromoveerd in de kunstgeschiedenis en de archeologie op een proefschrift over de Bossche Sint-Jan – aan de publicatie meer autoriteit zou verlenen?

Hoe dan ook, het belang van de uitgave was evident en in de tientallen jaren na het verschijnen werd daarom in praktisch alle publicaties over de Sint-Jan, ook in het standaardwerk van prof. dr. Cees Peeters uit 1985, naar 'Smits' verwezen, vaak ook korthedshalve.

Nu, na bijna honderd jaar, is de beschrijving van de zerken in deze kerk aan herziening toe. Sinds 1912 is een aantal zerken verdwenen, terwijl er andere zijn teruggevonden, onder meer onder de vloer van de Sacramentskapel. Bovendien heeft Smits destijds niet alle zerken genoemd. Slechts die welke hij als belangrijk zag, vooral de zerken waarop wapens en duidelijke inscripties waren te onderscheiden, werden door hem opgenomen. De vormgeving van de zerken was toen nog geen bijzonder punt van aandacht en werd ook door Smits niet als erg relevant gezien. Verder bevat de publicatie maar in enkele gevallen genealogische of biografische gegevens van de op de zerken aangeduide personen, en dan nog buitengewoon summier. Tegenwoordig heeft men meer aandacht voor de vormgeving en de eventuele kunstzinnige waarde van de zerken. Bovendien is de kennis op het gebied van niet alleen de genealogie maar juist ook de biografie de laatste jaren enorm toegenomen. Ook is er thans een sterker besef van het licht dat de zerken kunnen werpen op bepaalde aspecten van de Bossche samenleving, zoals begrafenisrituelen of de maatschappelijke en religieuze verhoudingen. Er was dan ook alle reden om over te gaan tot een nieuwe publicatie van alle zerken in de Sint-Jan van 's-Hertogenbosch, waarin alle relevante aspecten aan bod komen.

In 1999 werd een werkgroep geformeerd om tot een nieuwe publicatie te komen. Aanleiding daartoe waren de gegevens die Jan Michels uit 's-Hertogenbosch tussen 1985 en 1990 had verzameld. Als zoon

¹ Met dank aan drs. Joke van Oudheusden-van der Kant, die uit de archieven van het Provinciaal Genootschap de gegevens bijeenzocht over het tot stand komen van deze uitgave.

van een glazenier en decoratieschilder volgde hij het vak decoratieschilderen in Brussel, waarbij hij ook de nodige kunsthistorische kennis opdeed. Na zijn pensionering werd hem gevraagd toe te treden tot de ‘Pastorale Ontvangstgroep’ van de Sint-Jan. Als zodanig raakte hij geïnteresseerd in allerlei aspecten van de Sint-Janskathedraal, en dan vooral in de daar aanwezige grafzerken. Zo ging hij na welke van de door Smits genoemde zerken nog daadwerkelijk aanwezig waren. Daarnaast stelde hij voor ieder deel van het kerkinterieur – schip, transept en kooromgang – lijsten op van alle nog aanwezige zerken, ook van die waarop niet zoveel meer was te ontwaren.² Jan Michels werd hierbij al in een vroeg stadium geholpen door Sjef Dirks, eveneens uit ’s-Hertogenbosch. Door zijn opleiding tot antiquair was hij evenzeer geïnteresseerd geraakt in oude kunstzinnige zaken, en na zijn vervroegde pensionering kon hij als vrijwilliger in de Sint-Jan die belangstelling verder ontplooiën. In de jaren negentig van de vorige eeuw zijn beiden verder gegaan met het zoeken naar archiefbronnen om meer te weten te komen over de zerken. Aanvankelijk was het geenszins de bedoeling om tot een publicatie te komen. Maar de toenmalige plebaan E. Verhoeven (1995-1999, overleden in 2004) was op de hoogte van de genoemde activiteiten en hij bracht Jan Michels in contact met Ton Meulman, destijds eigenaar-directeur van boekhandel en uitgeverij Adr.Heinen in ’s-Hertogenbosch. Ton Meulman heeft vervolgens contact gezocht met de toenmalige directeur van de stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening, provinciaal historicus drs. Jan van Oudheusden.

De werkgroep die in 1999 werd gevormd, bestond uit zeven personen. Onder hen dr. Harry Tummers, verbonden aan het Kunsthistorisch Instituut van de Katholieke Universiteit Nijmegen (tegenwoordig Radboud Universiteit), kunsthistoricus en eindredacteur van de nieuwe uitgave; Jan Melssen, verbonden aan het Regionaal Historisch Centrum Eindhoven en heraldicus; en mr. Gerard Berkelmans, rechtshistoricus en genealoog. Jan Michels, die al zijn onderzoeksresultaten ter beschikking van de werkgroep stelde, woonde de bijeenkomsten naar vermogen bij, maar zijn gevorderde leeftijd stond een verdere actieve bijdrage in de weg. Zijn werkzaamheden als archiefonderzoeker werden overgenomen door de historicus drs. Robert Jan van der Drift. De beoogde uitgever, Adr.Heinen Uitgevers, werd vertegenwoordigd door Ton Meulman. De coördinatie van de werkgroep was in handen van Jan van Oudheusden.

De werkgroep kwam in de volgende jaren enkele keren per jaar bijeen en na een aantal proefbeschrijvingen leverden de leden gestaag hun bijdragen in, beginnend met de zerken gelegen in de kooromgang van de kerk. Na verloop van tijd stagneerden echter de bijdragen van de genealoog. Gezondheidsproblemen verhinderden Gerard Berkelmans in toenemende mate om uitvoering te geven aan zijn taak. Daarop namen eerst Jan Melssen en vervolgens Jan van Oudheusden en Martien Veekens, welke laatste als studiezaalmedewerker is verbonden aan het Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC), het onderdeel genealogie voorlopig voor hun rekening. Voor de vertaling van de Latijnse inscripties kon stevast een beroep worden gedaan op drs. Wilton Desmense, docent klassieke talen in ’s-Hertogenbosch.

In de tussentijd werd de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) benaderd om de zerken in de Sint-Jan op professionele wijze te fotograferen. Hun twee vaste fotografen, Chris Booms en Kris Rodenburg, voerden dit werk over een periode van enkele maanden met grote zorg uit, inclusief de digitale bewerking van de foto’s. In totaal werden 424 opnames gemaakt en aan de werkgroep ter beschikking gesteld.

De toetreding, eind 2006, van dr. Anton Schuttelaars, medewerker van het BHIC en in 1998 gepromoveerd op de studie *Heren van de raad. Bestuurlijke elite van ’s-Hertogenbosch in de stedelijke samenleving 1500-1580*,

² Zie het krantenartikel Jacqueline Landsmeer, ‘Tot de dood streepje voor op gewone volk. Oude Bosschenaar maakt nieuw overzicht van zerken in Sint-Jan’, *Brabants Dagblad*, dinsdag 15-2-2000.

gaf aan de werkgroep een krachtige impuls. Het onderdeel ‘genealogie’, tot dan toe bestaande uit korte genealogische gegevens geput uit een beperkt aantal gepubliceerde bronnen, werd omgevormd tot ‘bijzonderheden’, met naast de genealogische informatie ook aandacht voor de biografische gegevens van de op de zerken vermelde personen en andere relevante zaken. Anton Schuttelaars verzorgde dit onderdeel voor wat betreft de periode tot 1629, het jaar waarin ’s-Hertogenbosch werd ingenomen en deel ging uitmaken van de Republiek van de Verenigde Nederlanden waardoor de Sint-Jan onder protestants beheer kwam. Jan van Oudheusden nam toen de genealogische en biografische gegevens voor de jaren na 1629 voor zijn rekening, terwijl Martien Veekens zich ging bezighouden met het samenstellen van een aantal genealogische schema’s die in de beoogde publicatie zouden worden opgenomen.

Vanaf 2008 werd de werkgroep drastisch uitgebreid in verband met de werkzaamheden die zouden moeten leiden tot de feitelijke publicatie. Jos van der Ven, voorzitter van de stichting Archeologie, Bouwhistorie en Cultuur ’s-Hertogenbosch (ABC) en Ton Meulman begonnen aan hun succesvolle tocht voor fondsenwerving. René van der Heijde en Maria van der Sommen gingen aan de slag met het samenstellen van de uitgebreide, maar onontbeerlijke registers. Ed van Berge Henegouwen, medewerker van het stadsarchief ’s-Hertogenbosch werd aangewezen als beeldredacteur. Patrick van Bakel, ict-medewerker van het Bossche architectenbureau De Twee Snoeken vervaardigde enkele digitale plattegronden van de kerk. Dianne van Abeelen werd aangezocht voor tekstcontrole en Marianne Sturm voor de secretariële ondersteuning van de werkgroep. Marc Verbeek van Aldus Uitgevers, thans Wolfaert Uitgevers, werd ten nauwste betrokken bij de werkzaamheden en maakte een begin met de uiteindelijke vormgeving van de publicatie. Met Hans Hop van Drukkerij Gianotten en Véronique Roelvink van Adr.Heinen Uitgevers, thans Wolfaert Uitgevers, werd intensief overlegd over de praktische realisatie van deze uitgave.

Een belangrijke wisseling in de werkgroep trad op toen Harry Tummers zich begin 2009 wegens ziekte gedwongen zag zijn werkzaamheden als eindredacteur over te dragen aan Jan van Oudheusden. Deze was vanaf dat moment verantwoordelijk voor de tekstredactie en de onderlinge afstemming van de beschrijvingen op het gebied van vormgeving, heraldiek, bijzonderheden en geschiedenis, en begeleidde daarnaast de daadwerkelijke productie van de beoogde publicatie, in nauwe samenwerking met Marc Verbeek en Ton Meulman. Anton Schuttelaars toonde zich daarop bereid het nog resterende en tijdrovende werk aan het onderdeel bijzonderheden, ook voor de jaren na 1629, geheel voor zijn rekening te nemen.

Voor enkele van de subsidiegevers was het beschikbaar komen van de onderzoeksgegevens via een interactieve website, naast de beoogde boekuitgave, een absolute voorwaarde. Patrick van Bakel bouwde deze site die tevens de mogelijkheid biedt om nieuwe onderzoeksresultaten en veranderde inzichten met betrekking tot afzonderlijke zerken op korte termijn beschikbaar te stellen. Maria van der Sommen verleende daarbij medewerking inzake het verwerken van het register. Het stadsarchief van ’s-Hertogenbosch verklaarde zich bereid het toekomstig beheer van de website te verzorgen. In verband daarmee trad archiefmedewerker drs. Gerrit Verbeek tot de werkgroep toe.

In laatste instantie werd – mede met het oog op een tijdige verschijning – een aparte eindredacteur aangetrokken voor het inleidend eerste deel van de publicatie, namelijk Mayke van Dieten, die op dit vlak haar sporen verdiende bij uitgeverij SUN.

Dit eerste deel van de uitgave bevat allereerst vier inleidende essays.

Anton Schuttelaars gaat in op de in ’s-Hertogenbosch gebruikelijke rituelen rond dood en begraven, zowel voor 1629 als erna, toen openlijke uitingen van het katholieke geloof verboden waren. Hij reconstrueert het aantal overledenen dat in de Sint-Jan is begraven en geeft een gedetailleerd beeld van degenen die zich een begraafplaats dan wel een grafzerk in de Sint-Jan konden veroorloven, wat overigens lang niet altijd hetzelfde was. Ook bespreekt hij verdwenen zerken en andere tekenen van memoria die de kerk ooit rijk is geweest.

Harry Tummers behandelt in zijn essay het ontstaan van grafzerken, hun vroeg-christelijke wortels, de functie van zerken in het middeleeuwse kerkgebouw en in de protestantse tijd. Hij gaat daarnaast in op de verschillen en overeenkomsten tussen het zerkenbestand in 's-Hertogenbosch en dat in andere grote oude kerken in Nederland en ten slotte op de karakteristieken van de Bossche zerken.

In het essay van Jan Melssen worden allereerst de overgeleverde handschriften besproken waarin de zerken in de Sint-Jan worden beschreven. Daarnaast is er aandacht voor het gebruik van wapens bij bepaalde groepen burgers, voor de onderdelen van de wapens en de vormen van het wapenschild en ook voor het gebruik van hand- en huismerken.

Ten slotte doet Robert Jan van der Drift verslag van zijn onderzoekingen in het kerkarchief en in andere archivalische bronnen. Hij behandelt het gebruik van leggers voor het administreren van de begravingen in het kerkgebouw en gaat in op de gewoonte om te begraven in de buurt van een bepaald gilde- of broederschapsaltaar, iets wat in de katholieke periode vooral bij geestelijken het geval was. Verder bespreekt hij de eigendomsrechten van de familiegraven en de vererving of verkoop ervan en ook wat bekend is over het verleggen van zerken in de loop van de tijd.

Het inleidend deel bevat daarnaast een zo compleet mogelijke weergave, samengesteld door Jan Melssen, van opschriften op zerken die thans niet meer in de kerk aanwezig zijn, maar waarvan het bestaan uit oudere bronnen bekend is. Achtereenvolgens zijn dit – in teruglopende chronologische volgorde – de publicatie van Smits uit 1912, de tekeningen van Van Valkenburg van rond 1900, de handschriften Martini uit de negentiende en Van der Lely uit de achttiende eeuw, het boek *Le Grand Théâtre sacré du duché de Brabant* uit 1734 (en de daarvan afgeleide publicatie in *De Wapenheraut*), alsmede het anonieme Handschrift 1709.³ Soms vertonen de bronnen wezenlijke verschillen in de weergave van een opschrift. In dergelijke gevallen zijn de afwijkende versies afzonderlijk opgenomen. De nummering van de niet meer aanwezige zerken, beginnend met 521, sluit aan op die van de nog aanwezige zerken zoals gebruikt in de delen II tot en met IV, welke loopt tot en met 520.

De inleiding bevat voorts een concordantie uit de zerkennummers zoals ze door Smits gehanteerd werden, met de nieuwe nummers. Concordanties uit de nieuwe nummers met die van Smits of met oudere overzichten bleken overbodig, aangezien deze oudere nummers bij iedere zerkbeschrijving afzonderlijk genoemd worden. In het inleidend deel zijn ook enkele plattegronden opgenomen, te weten een met de huidige ligging van de zerken, een waarin de zerken zijn ingetekend zoals Martini die aantrof in 1821 en een waarop de ligging van de vroegere altaren in de kerk is aangegeven omdat dat informatie biedt over de vroegere positie van een niet gering aantal zerken. Als laatste is er een plattegrond opgenomen van de Sacramentskapel uit 1982, waarop de zerken staan aangegeven die in dat jaar onder de vloer van de kapel werden aangetroffen.

Tot slot geeft de inleiding een overzicht van gebruikte archiefbronnen en geciteerde publicaties en een verklaring van gehanteerde termen. Het inleidend deel wordt afgesloten met een uitvoerig register met toegangen op persoonsnamen, plaats-, straat- en huisnamen, beroepen, functies, instellingen en dergelijke. Dit register heeft betrekking op de zerkbeschrijvingen in de delen II tot en met IV en op de lijst van niet meer aanwezige zerken in het inleidende deel I. De overige teksten in deel I zijn niet in het register verwerkt.

De beschrijvingen per zerk zijn opgenomen in de delen II, III en IV. Deel II omvat de beschrijvingen van de zerken in het schip (de nummers 1 t/m 270), deel III die in het transept en aan het exterieur (de nummers 271 t/m 379) en deel IV de zerken in het koorgedeelte (de nummers 380 t/m 520). Ten behoeve van deze uitgave zijn alle zerken opnieuw genummerd. De nummering begint aan de westelijke zijde van de noordelijke buitenzijbeuk van het schip en loopt door tot aan het transept. Vervolgens loopt de

³ Zie voor een nadere bespreking van deze bronnen de bijdrage van Jan Melssen in dit deel.

nummering door in de noordelijke binnenzijbeuk van het schip, eveneens van west naar oost. Hierna komen het middenschip, de zuidelijke binnenzijbeuk en de zuidelijke buitenzijbeuk van het schip, alle wederom van west naar oost. Voor het transept gaat de doorlopende nummering per travee vanaf het noorden naar het zuiden, gevolgd door de zerken die zijn aangebracht aan het exterieur. Hierna volgen de doorlopende nummers van de zerken gelegen in het koorgedeelte, beginnend bij die in de noordelijke buitenzijbeuk van het koor, gevolgd door die in de noordelijke binnenzijbeuk. In deze twee zijbeuken lopen de nummers per travee door van west naar oost. Hierna komen de nummers in de kooromgang, die per travee van noord naar zuid lopen. Ten slotte komen de nummers in de zuidelijke binnenzijbeuk van het koor aan bod, gevolgd door die in de zuidelijke buitenzijbeuk, alle lopend vanaf het oosten tot aan het transept in het westen. Hoe de zerken over het kerkgebouw verdeeld liggen, is zoals gezegd verwerkt in een plattegrond, die is opgenomen in het inleidende deel I. Hierop is zo nauwkeurig mogelijk de feitelijke en precieze ligging per zerk aangegeven, waarbij ook de grootte van de zerk is verdisconteerd. Als handreiking aan de lezer wordt daarnaast bij elke zerkbeschrijving linksonder op de pagina een plattegrondje afgebeeld, waarop met een sterretje de travee wordt aangegeven waarin de betreffende zerk thans is gelegen en met een driehoekje de oudst bekende ligging van de zerk. Gezien de schaal van deze plattegrondjes is het niet mogelijk – in tegenstelling tot de overzichtsplattegrond – om de positie van de zerk binnen een travee nader te preciseren.

De zerkbeschrijvingen volgen een vast patroon. In de titel staat, indien bekend, de persoon vermeld die als eerste op de zerk wordt genoemd, gevolgd door het jaar van overlijden. In enkele uitzonderingsgevallen wordt niet de eerst vermelde persoon genoemd maar degene die evident de belangrijkste is op de zerk. Onder huidige plaats wordt aangegeven in welke travee van het kerkgebouw de zerk ligt, gevolgd door een precieze omschrijving van de plaats binnen de travee. Bij de maten, waarvoor alle zerken opnieuw zijn opgemeten, wordt eerst de breedte gegeven en dan de lengte. Na de maten volgt een omschrijving van de steensoort.

Bij inscripties is er naar gestreefd zoveel als mogelijk de letterlijke weergave te noteren van de letters en woorden die op de huidige zerk zijn te zien. Waar letters en woorden zijn verdwenen, worden deze in een grijs tint weergegeven als zij bekend zijn uit oudere bronnen. Het gaat daarbij niet om de uitgeschreven teksten die in oudere handschriften zijn te vinden, maar slechts om die bronnen die de letterlijke tekens en de verdeling daarvan over de zerk weergeven. In veel gevallen betreft het hier de nauwkeurige tekeningen van L. van Valkenburg uit het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. Bij het streven om de inscripties zo letterlijk mogelijk weer te geven, traden de nodige problemen op. Eenheid van spelling bestond in de middeleeuwen niet en woorden werden op uiteenlopende manieren weergegeven. Men maakte veelvuldig gebruik van afkortingen, samentrekkingen, superscript en van allerlei letters voorzien van speciale tekens, zogenaamde 'diakritische' tekens. Om deze diakritische tekens weer te kunnen geven, werd een aantal daarvan, 59 in totaal, speciaal voor deze uitgave vervaardigd. Moderne tekstverwerkingsprogramma's op een hedendaagse computer bevatten zeer veel tekens, maar toch zijn daar lang niet alle tekens te vinden die men aantreft in (laat)middel-eeuwse teksten. De zo nauwkeurig mogelijke transcriptie waarvoor hier is gekozen, geeft de lezer/gebruiker de mogelijkheid om met behulp daarvan de inscriptie op de zerk zelf te volgen. Van steeds twee tegenover elkaar liggende pagina's ziet men op de linkerpagina doorgaans een fotografische afbeelding van de betreffende grafzerk en op de rechterpagina de exacte inscriptie, dus met afkortingen, contracties, superscript en allerlei letters met diakritische tekens. Ook de voor ons evidente fouten worden weergegeven. Waar nodig worden de inscripties gevolgd door een vertaling in modern Nederlands. Dit geldt nadrukkelijk voor de Latijnse en de (laat)middel-eeuwse inscripties. De zeventiende- en achttiende-eeuwse inscripties, veelal in kapitalen uitgevoerd, zijn daarentegen voor het merendeel duidelijk genoeg leesbaar voor de hedendaagse toeschouwer.

In een aantal gevallen had het weinig zin gebruik te maken van foto's. Een deel van de zerken in de

Sint-Jan is door de voeten van de talrijke kerkgangers en bezoekers in de loop van de eeuwen zodanig afgesleten dat daarop tegenwoordig praktisch niets meer is waar te nemen. In deze gevallen is ervoor gekozen om, indien aanwezig, een afbeelding op te nemen uit de verzameling potloodschetsen, dan wel de uitgewerkte pentekeningen, vervaardigd door de al genoemde L. van Valkenburg, tekenleraar en opzichter bij de restauratiewerken. Deze werden door hem in de jaren kort voor en na 1900 – toen veel kerken nog lang niet zo sterk waren afgesleten als thans – gemaakt ten behoeve van de uitgave van het Provinciaal Genootschap, maar om financiële redenen is daarvan uiteindelijk maar een beperkt deel gebruikt en in de meeste gevallen zelfs niet meer dan de wapentekening. Bij het onderzoek ten behoeve van deze publicatie werden de potloodtekeningen teruggevonden in het kerkarchief en de uitgewerkte pentekeningen in de verzamelingen van het genootschap, die thans deel uitmaken van de Brabant Collectie van de Universiteit van Tilburg. Soms is ook gebruik gemaakt van afbeeldingen uit de al eerder genoemde handschriften.

Na de feitelijke gegevens, die werden verzameld door Harry Tummers, volgen vier uitvoerige paragrafen. Bij beschrijving, eveneens van de hand van Harry Tummers, wordt op de eerste plaats vermeld hoe de huidige toestand van de zerk is, zoals ontbrekende delen, breuklijnen, glad geworden dan wel verruwd oppervlak enzovoort. Hierna volgt een beschrijving van de formele vormgeving van de gehele zerk. Verder wordt, waar nodig en zinvol, ingegaan op de kunsthistorische waarde van de voorstelling.

Onder wapens volgt de uitvoerige beschrijving door Jan Melssen van de voorkomende wapens met een toeschrijving aan een bepaalde familie. Daarbij worden zo nodig vergelijkingen getrokken met wapens op andere kerken. Ook wordt regelmatig extra informatie uit de oude wapenhandschriften gegeven.

Het onderdeel *bijzonderheden*, waarvoor Jan van Oudheusden enkele tientallen beschrijvingen leverde, maar waarvan het leeuwendeel voor rekening van Anton Schuttelaars komt, vermeldt niet alleen de bekende genealogische informatie over de verschillende personen die op de zerk worden genoemd, maar gaat veelal ook in op biografische gegevens van deze personen. Voor dit soort onderzoek bestaat niet echt een duidelijke onderzoeksmethode. Informatie over individuele personen kan men immers in vrijwel elke overgebleven bron terugvinden, maar in de praktijk is het natuurlijk ondoenlijk om voor elk van de 1158 personen die op de kerken vermeld staan uitputtend archiefonderzoek te doen. In eerste instantie is er daarom voor gekozen om de genealogische en biografische bijzonderheden te baseren op een beperkt aantal gepubliceerde bronnen, zoals de tijdschriften *Taxandria* en *De Brabantse Leeuw* en studies als *De Voorname Huizen* van Van Sasse van Ysselt, *De Studiebeurzen* van Van der Does de Willebois, *de Brabantse Studenten* van Bots en Mattheij of bijvoorbeeld de prosopografische dissertaties van Bijsterveld, Van den Bichelaer en Schuttelaars.⁴ Het resultaat van deze aanpak was echter onbevredigend: enerzijds liet de kwaliteit van het gebodene soms te wensen over en was er de noodzaak om allerlei beweringen zonder bronvermelding na te trekken, anderzijds bleek er zoveel meer materiaal binnen handbereik, materiaal dat de kwaliteit van het eindresultaat zonder twijfel zou verbeteren. Uiteindelijk zijn voor deze paragraaf de volgende redelijk tot goed ontsloten bronnen gebruikt.

- De index op het Bossche schepenprotocol die Ferdinand Smulders en Mechelien Spierings in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw hebben vervaardigd en die op het stadsarchief geraadpleegd kan worden. Helaas loopt deze index slechts tot het jaar 1500, zodat deze alleen voor de vroegste kerken – mét resultaat – gebruikt kon worden. De enige ingang op deze bron na 1500 bestaat vooralsnog uit summier achttiende-eeuwse handgeschreven indexen. Weliswaar hebben deze in een aantal gevallen de weg ontsloten naar nieuwe informatie, maar zonder twijfel bevat het Bossche schepenprotocol nog talloze gegevens meer over de personen die op de kerken worden genoemd en die hun levens in een helderder licht zouden plaatsen. Dat maakt het gemis van een moderne index op de zestiende-eeuwse en latere schepenprotocollen des te schrijnender.

⁴ Zie het literatuuroverzicht voor de volledige titels.

- De vele indexen in de vorm van korte regesten die de heer J.N. Leget en mevrouw P.L. Leget-Kuijlen in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw hebben gemaakt op onder meer Bossche testamenten, erfdelingen en momboirboeken. Deze indexen zijn, of komen binnen afzienbare tijd, digitaal beschikbaar via de door Ton Wetzer samengestelde Bossche encyclopedie www.bossche-encyclopedie.nl, die een grote en groeiende hoeveelheid informatie over Den Bosch en haar inwoners bevat.
- De digitale bestanden van de doop-, trouw- en begraafboeken van de stad, die de laatste jaren zijn ingevoerd door vrijwilligers van het Bossche stadsarchief en daar kunnen worden geraadpleegd. Zij zijn van onschatbare waarde gebleken voor dit onderzoek.
- De website van het Brabants Historisch Informatie Centrum in 's-Hertogenbosch waarop een index is geplaatst op de personen die in de periode 1329-1620 als buitenlid toetraden tot de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap. Omdat velen die op de kerken genoemd worden tot deze broederschap behoorden, is deze index van groot belang gebleken.
- Via internet toegankelijke digitale inventarissen van diverse archiefdiensten. Dit materiaal, dat voorheen vaak beperkt beschikbaar was, kan nu door de hele wereld worden geraadpleegd. Bovendien is de doorzoekbaarheid door deze wijze van beschikbaarstelling sterk verbeterd.
- Diverse andere betrouwbare websites die vaak een schat aan uitgewerkt bronnenmateriaal voor stad en meierij van 's-Hertogenbosch bevatten. Hierbij moeten genoemd worden de Henk Beijers Archiefcollectie, www.henkbeijersarchiefcollectie.nl; voorts www.dekleinemeijerij.nl waarop veel bronnenpublicaties zijn te raadplegen, onder andere regesten van aktes uit het Bossche schepenprotocol die betrekking hebben op Oisterwijk en omgeving; www.snoerman.org, met regesten uit het Bosch' Protocol, betrekking hebbend op Udenhout; voorts de *archiefbronnen Sint-Oedenrode* op home.hccnet.nl/w.mosselaer/index.html en tenslotte regesten op het oud-archief van Oirschot door Jan Toirkens via home.wxs.nl/~vera0000/oirschotraover.html.

Een aantal van deze ingangen biedt volledig uitgewerkte bronnen, maar vaak gaat het om regesten of slechts indexen op namen. In de meeste gevallen is een gang naar het origineel nog steeds aan te raden. Het gerichte onderzoek in deze en andere bronnen, naast het materiaal dat Anton Schuttelaars en Jan van Oudheusden in het kader van eerdere onderzoekingen verzamelden, heeft erin geresulteerd dat in dit boek van vrijwel alle personen die op de kerken worden vermeld, meer of minder diepgaande bijzonderheden worden gepresenteerd.

Een aantal van de zerkbeschrijvingen – 53 om precies te zijn – is voorzien van een door Martien Veekens vervaardigd genealogisch schema, niet alleen ter verduidelijking van de soms gecompliceerde verwantschapsbetrekkingen tussen de verschillende personen op de betreffende zerk zoals die in de paragraaf *bijzonderheden* beschreven worden, maar ook ter illustratie van de omstandigheid dat leden van een bepaalde familie vaak onder verscheidene kerken in de kerk begraven zijn. Alle schema's zijn slechts eenmaal opgenomen, maar indien van toepassing wordt er op andere plaatsen naar verwezen.

Bij *geschiedenis* tenslotte, een paragraaf die is verzorgd door Robert Jan van der Drift, wordt ingegaan op de lotgevallen van de betreffende zerk. Om de verwijzing naar de oudere gegevens te vergemakkelijken wordt bij deze paragraaf tussen haakjes aangegeven wat de oude en nieuwe nummers in de verschillende leggers uit de achttiende eeuw zijn geweest, alsook het zerknummer gebruikt door Martini in 1821 en het nummer in de publicatie van Smits uit 1912. De cursieve aanduidingen hebben betrekking op registratienummers in de grafleggers die na onderzoek niet juist bleken te zijn. In geval het juiste nummer alsnog achterhaald kon worden is dit vermeld na de schuine streep achter het cursieve nummer. Een vraagteken duidt erop dat het juiste nummer niet bekend is. Voorts is er in deze paragraaf een uiteenzetting van de eigendomsrechten op het graf en de eventuele vererving daarvan in geval het een familiegraf betrof. Een groot aantal graven blijkt echter vanouds aan de kerkfabriek te

hebben toebehoord, of na verloop van tijd door deze te zijn verworven. Waar mogelijk wordt aangegeven wat de oorspronkelijke plaats van het graf is geweest. In een aantal gevallen is deze zoals gezegd te achterhalen aan de hand van de positie van een van de vele altaren die voorheen in de kerk hebben gestaan, namelijk wanneer in bronnen wordt vermeld dat een persoon in de nabijheid daarvan begraven is of in ieder geval begraven wilde worden. Ook wordt – voor zover informatie daarover voorhanden is – aangegeven wanneer bepaalde zerken zijn verlegd en naar welke plaats zij zijn verhuisd.

In de noten wordt verwezen naar de archivalische bronnen en de gebruikte literatuur.

Hoewel aan het verzamelen van de gegevens en de weergave daarvan in deze uitgave door auteurs en redactie de grootste zorg is besteed, wordt uiteraard niet gepretendeerd dat in deze aangelegenheid het laatste woord is gesproken. Alle opmerkingen en aanvullingen zijn daarom van harte welkom op de website www.degrafzerkenvandesintjan.nl. Op deze site zullen de teksten bij de zerken indien nodig worden aangepast dan wel uitgebreid.

Zo is dit werk over de grafzerken van de Bossche Sint-Jan dan ten langen leste tot voltooiing gekomen. In een project van een omvang als deze en met een zo lange looptijd zijn – naast momenten van voldoening – perioden van tegenslag en frustratie welhaast onvermijdelijk. Het is vooral aan de inzet, het enthousiasme en de inventiviteit van Ton Meulman en Jos van der Ven te danken dat we deze steeds te boven zijn gekomen, waardoor het geheel tot een goed einde is gebracht. Wij zijn hen zeer erkentelijk voor hun betrokkenheid.

Daarnaast is speciale dank verschuldigd aan Marc Verbeek, die verantwoordelijk was voor ontwerp en opmaak van het boek. Onverstoorbaar en met opgeruimd gemoed heeft hij taken verricht die veruitgaan boven hetgeen normaal gesproken van een vormgever verwacht mag worden.

Tot slot, maar zeker niet het minst, willen we onze grote waardering en ons diepe respect uitspreken voor de auteurs en de overige medewerkers die ieder op eigen wijze, soms jaren achtereen en veelal op basis van vrijwilligheid, aan deze publicatie en de bijbehorende website hebben bijgedragen. Door ieders inspanningen is een waarlijk monumentale uitgave tot stand gekomen die zowel recht doet als bijdraagt aan de grote betekenis van de kathedrale basiliek van Sint-Jan als gedenkteken van kunst en geschiedenis.

's-Hertogenbosch / Nijmegen, augustus 2010

Jan van Oudheusden

Harry Tummers